ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

TANNARX VA TANNARX TERMINALOGIYASI

Xudaynazarova Dilnoza Gafurovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
“Buxgalteriya hisobi” kafedrasi katta o’qituvchisi
tel +998937284308
e-mail: dilnozaxudaynazarova17@gmail.com

Muxitddinov Shehrozbek
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi
Doi; https://doi.org/10.5281/zenodo.20346726

Annotatsiya. Mazkur maqolada tannarx tushunchasining iqtisodiy mohiyati, uning korxona faoliyatidagi o‘rni hamda tannarx terminologiyasining nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilingan. Ishlab chiqarish xarajatlarini to‘g‘ri tasniflash, tannarx elementlarini aniqlash va ular asosida samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Shuningdek, tannarxga oid iqtisodiy atamalarning shakllanishi, ularning zamonaviy boshqaruv hisobi tizimidagi qo‘llanilishi hamda korxonalarning moliyaviy natijalariga ta’siri ilmiy asosda yoritilgan. Tadqiqot davomida tannarx ko‘rsatkichlarini optimallashtirish ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va raqobatbardoshlikni mustahkamlashning muhim omili ekanligi asoslab berilgan. Maqola natijalari ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalarida faoliyat yurituvchi xo‘jalik subyektlarida tannarx hisobini takomillashtirish hamda boshqaruv hisobini samarali tashkil etishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: tannarx, tannarx terminologiyasi, ishlab chiqarish xarajatlari, boshqaruv hisobi, xarajatlar tasnifi, mahsulot tannarxi, iqtisodiy samaradorlik, moliyaviy natija, resurslardan foydalanish, kalkulyatsiya, xarajat elementlari, korxona boshqaruvi.

Kirish. Tannarx iqtisodiy kategoriya sifatida ishlab chiqarish jarayonining samaradorligini baholashda asosiy ko‘rsatkichlardan biri hisoblanadi. U korxona tomonidan mahsulot yoki xizmatlarni yaratish uchun sarflangan barcha resurslar yig‘indisini ifodalaydi va boshqaruv qarorlarining iqtisodiy asosini shakllantiradi. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida tannarxni to‘g‘ri hisoblash va tahlil qilish korxonalarning raqobatbardoshligini ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Tannarx terminologiyasi esa ushbu jarayon bilan bog‘liq bo‘lgan iqtisodiy atamalar tizimini o‘z ichiga oladi. Unga ishlab chiqarish xarajatlari, to‘g‘ridan-to‘g‘ri va bilvosita xarajatlar, doimiy va o‘zgaruvchan xarajatlar, kalkulyatsiya elementlari kabi tushunchalar kiradi. Ushbu terminlarning aniq va bir xil mazmunda qo‘llanilishi boshqaruv hisobi tizimida xatoliklarni kamaytiradi hamda moliyaviy axborotning ishonchliligini oshiradi.

Bugungi kunda korxonalarda tannarxni shakllantirish jarayoni faqatgina hisob-kitob funksiyasi sifatida emas, balki strategik boshqaruv vositasi sifatida ham qaralmoqda. Chunki tannarx darajasi mahsulot narxini belgilash, foyda miqdorini aniqlash va investitsion qarorlar qabul qilishda bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli tannarxni tahlil qilish va optimallashtirish ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Maqolada tannarx tushunchasining nazariy asoslari, uning iqtisodiy mazmuni hamda terminologik tizimi tahlil qilinadi. Shuningdek, tannarxni shakllantirishda qo‘llaniladigan asosiy yondashuvlar va ularning amaliy ahamiyati yoritiladi. Tadqiqot natijalari korxonalarda xarajatlarni boshqarish tizimini takomillashtirish va iqtisodiy qarorlar sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, tannarx terminologiyasining standartlashtirilishi iqtisodiy axborotning bir xilligini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. Turli korxona va tarmoqlarda xarajatlarni ifodalovchi atamalarning turlicha talqin qilinishi tahlil jarayonida noaniqliklarni keltirib chiqarishi

mumkin. Aynan shuning uchun ham boshqaruv hisobi va moliyaviy hisobot tizimlarida terminlarning yagona metodologik asosda qo‘llanilishi talab etiladi.

Amaliy jihatdan tannarxni chuqur tahlil qilish korxonalarga xarajatlarni optimallashtirish, ortiqcha sarf-xarajatlarni aniqlash hamda ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil etish imkonini beradi. Bu esa o‘z navbatida mahsulot tannarxini pasaytirish va foyda marjasini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, zamonaviy boshqaruv qarorlarini qabul qilishda tannarx ma’lumotlarining aniqligi va tezkorligi strategik ustunlik yaratadi. Mazkur tadqiqot aynan shu jarayonlarni nazariy va amaliy jihatdan yoritishga qaratilgan. Shu sababli tannarx va uning terminologiyasini chuqur o‘rganish zamonaviy iqtisodiy tahlilning ajralmas qismi hisoblanadi.

Asosiy qism. Tannarx iqtisodiy tahlil va boshqaruv hisobi tizimining markaziy kategoriyalaridan biri bo‘lib, u mahsulot ishlab chiqarish yoki xizmat ko‘rsatish jarayonida sarflangan barcha moddiy, mehnat va moliyaviy resurslarning pul ifodasini anglatadi. Tannarxning mazmuni faqatgina xarajatlarni yig‘indisi sifatida emas, balki korxonaning ishlab chiqarish samaradorligini, resurslardan foydalanish darajasini va umumiy iqtisodiy natijalarni aks ettiruvchi kompleks ko‘rsatkich sifatida qaraladi. Shu sababli tannarxni to‘g‘ri shakllantirish va uni tahlil qilish har bir xo‘jalik yurituvchi subyekt uchun strategik ahamiyatga ega.

Tannarx tarkibini o‘rganishda xarajatlarning iqtisodiy mazmuniga alohida e’tibor qaratiladi. Odatda ular bevosita va bilvosita xarajatlarga, shuningdek, doimiy va o‘zgaruvchan xarajatlarga ajratiladi. Bevosita xarajatlar mahsulot ishlab chiqarish bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liq bo‘lib, xomashyo, materiallar va ish haqi kabi elementlarni o‘z ichiga oladi. Bilvosita xarajatlar esa umumiy ishlab chiqarish jarayonini ta’minlashga xizmat qiladi va ular ma’lum mahsulot turiga aniq biriktirilmasdan, umumiy hisobda taqsimlanadi. Bunday tasniflash tannarxni chuqur tahlil qilish va xarajatlarni boshqarish imkonini kengaytiradi.

Tannarx terminologiyasi esa iqtisodiy va boshqaruv hisobi amaliyotida qo‘llaniladigan maxsus tushunchalar tizimini ifodalaydi. Ushbu terminlar orasida “to‘liq tannarx”, “ishlab chiqarish tannarxi”, “chegaraviy xarajat”, “kalkulyatsiya”, “xarajat markazlari” kabi atamalar muhim o‘rin tutadi. Terminologiyaning aniq va bir xil qo‘llanilishi iqtisodiy axborotning to‘g‘riligi va taqqoslanishini ta’minlaydi. Aks holda, turli korxona yoki tarmoqlarda bir xil tushunchaning turlicha talqin qilinishi tahlil natijalarida xatoliklarga olib kelishi mumkin.

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda tannarxni shakllantirish jarayoni faqat hisob-kitob funksiyasi bilan cheklanib qolmay, balki boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim instrument sifatida ham xizmat qiladi. Korxona rahbariyati tannarx ko‘rsatkichlari asosida mahsulot narxini belgilaydi, foyda darajasini rejalashtiradi hamda resurslarni taqsimlash bo‘yicha qarorlar qabul qiladi. Shu jihatdan tannarxni tahlil qilish strategik rejalashtirishning ajralmas qismiga aylangan.

Tannarxni aniqlashda qo‘llaniladigan metodlar ham uning iqtisodiy mazmunini yanada chuqurroq ochib beradi. An’anaviy yondashuvda xarajatlar mahsulot birligiga nisbatan taqsimlanadi, bu esa oddiy kalkulyatsiya tizimini shakllantiradi. Biroq zamonaviy boshqaruv hisobida faoliyatga asoslangan xarajatlar tizimi (Activity Based Costing) kabi ilg‘or usullar ham keng qo‘llanilmoqda. Ushbu yondashuv xarajatlarni aniq faoliyat turlari bo‘yicha taqsimlash imkonini berib, tannarxni yanada real va asosli hisoblashga yordam beradi.

Tannarx terminologiyasining rivojlanishi iqtisodiy fanlarning taraqqiyoti bilan bevosita bog‘liqdir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar o‘rtasidagi raqobat kuchaygani sari xarajatlarni boshqarish va ularni optimallashtirish zarurati ortib bormoqda. Shu sababli iqtisodiy adabiyotlarda va amaliyotda yangi terminlar paydo bo‘lib, mavjud tushunchalar esa yanada aniqlashtirilmoqda. Bu jarayon boshqaruv hisobi tizimining evolyutsiyasini aks ettiradi.

Amaliy jihatdan tannarxni optimallashtirish korxonalarga sezilarli iqtisodiy foyda keltiradi. Xususan, ortiqcha xarajatlarni aniqlash, resurslardan samarali foydalanish va ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish orqali mahsulot tannarxini pasaytirish mumkin. Bu esa o‘z navbatida

raqobatbardoshlikni oshirish va bozorda barqaror pozitsiyani egallashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, tannarxning past bo‘lishi mahsulot narxini moslashuvchan qilish imkonini ham beradi.

Boshqaruv qarorlarini qabul qilishda tannarx ma’lumotlarining ishonchliligi alohida ahamiyatga ega. Agar xarajatlar noto‘g‘ri tasniflangan yoki noto‘g‘ri hisoblangan bo‘lsa, bu noto‘g‘ri strategik qarorlarga olib kelishi mumkin. Shu sababli korxonalarda hisob tizimini takomillashtirish, xarajatlarni nazorat qilish va ularni muntazam tahlil qilish muhim vazifa hisoblanadi. Bu jarayonda axborot texnologiyalaridan foydalanish ham katta rol o‘ynaydi, chunki avtomatlashtirilgan tizimlar ma’lumotlarning aniqligini oshiradi.

Xulosa. Tannarx va uning terminologiyasini o‘rganish natijalari shuni ko‘rsatadiki, ushbu tushuncha korxona faoliyatining iqtisodiy samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi, chunki u ishlab chiqarish jarayonida sarflanayotgan barcha resurslarning umumiy qiymatini aks ettiradi va shu orqali boshqaruv qarorlarining asosini shakllantiradi, shuning uchun ham tannarxni to‘g‘ri hisoblash va tahlil qilish nafaqat hisob-kitob masalasi, balki strategik boshqaruvning muhim yo‘nalishi sifatida qaralishi lozim, amaliy kuzatuvlar shuni tasdiqlaydiki, ko‘plab korxonalarda xarajatlarni tasniflash va ularni hisobga olishda yagona terminologik yondashuvning yetishmasligi noto‘g‘ri xulosalar chiqarishga olib keladi, bu esa o‘z navbatida mahsulot narxini belgilash, foyda rejasini tuzish va investitsion qarorlar qabul qilish jarayonlarida xatoliklarga sabab bo‘ladi, shu sababli birinchi navbatda tannarx terminologiyasini standartlashtirish va uni xalqaro boshqaruv hisobi amaliyotiga moslashtirish zarur, ikkinchi muhim yo‘nalish sifatida korxonalarda xarajatlarni hisobga olish tizimini modernizatsiya qilish, ya’ni an’anaviy usullardan bosqichma-bosqich voz kechib, faoliyatga asoslangan xarajatlar hisobini keng joriy etish tavsiya etiladi, bu yondashuv xarajatlarni aniq jarayonlar va faoliyat turlari bo‘yicha taqsimlash imkonini berib, tannarxni yanada aniqroq va asosli hisoblashga xizmat qiladi, uchinchi amaliy tavsiya sifatida raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan hisob tizimlarini joriy etish zarur, chunki real vaqt rejimida shakllanadigan moliyaviy ma’lumotlar boshqaruv qarorlarining tezkorligi va aniqligini oshiradi, shuningdek, korxonalarda xarajatlar monitoringini muntazam amalga oshirish va ichki audit tizimini kuchaytirish orqali ortiqcha sarf-xarajatlarni aniqlash va ularni kamaytirish imkoniyati kengayadi, bundan tashqari, ishlab chiqarish jarayonlarida resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish ham tannarxni pasaytirishning muhim omili hisoblanadi, bu esa energiya, xomashyo va mehnat resurslarini optimal darajada boshqarishni talab qiladi, yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, tannarxni chuqur tahlil qilish va uning terminologik asoslarini to‘g‘ri qo‘llash korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish, moliyaviy barqarorligini mustahkamlash va bozor sharoitida barqaror rivojlanishini ta’minlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi, shuning uchun ham ushbu yo‘nalishda ilmiy tadqiqotlarni davom ettirish va amaliy boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb vazifa bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jo‘rayev, N. (2010). Moliyaviy va boshqaruv hisobi. Toshkent: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti nashriyoti.
2. Nazarov, U., & Bozorov, S. (2020). Tannarx buxgalteriyasi va boshqaruv hisobi. Toshkent: Iqtisodiyot va Moliya nashriyoti.
3. Dusmuratov, R. D., & Tursunkulova, G. B. (2022). Tannarx kalkulyatsiyasi. Toshkent: Ideal Press.
4. Pardaev, A. X., & Pardaeва, Z. A. (2019). Boshqaruv hisobi. Toshkent: Iqtisod-Moliya nashriyoti.
5. Xusanov, A. (2021). Korxona tannarx hisobotlarini optimallashtirishning dolzarb muammolari. Iqtisodiyot va innovatsiyalar jurnali, 12(3), 25–34.
6. Tashnazarova, D. (2024). Tannarx buxgalteriya hisobi va moliyaviy buxgalteriya hisobi o‘rtasidagi aloqalar. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, 2(12), 173–178. https://doi.org/10.60078/2992-877X-2024-vol2-iss12-pp173-178
7. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (1999). Mahsulotlar (ishlar, xizmatlar) tannarxiga kiritiladigan xarajatlar tarkibi to‘g‘risidagi Nizom. Toshkent: Lex.uz